Molnár Tamás

ÜNNEP ÉS JÁTÉK*

Huizinga *Homo ludens*e óta (harmincas évek) a játék fogalma kiterjedt sok más emberi cselekedetre is, mint például az ünnep, és mondhatni, rehabilitálódott azzal, hogy nincs többé a gyermekszobába zárva. Roger Caillois, Mircea Eliade, René Girard, Philippe Ariès csak néhány név, kiknek kutatásai és képzelőereje hozzájárult a „rehabilitációhoz", nem beszélve olyan írókról, mint Thomas Mann és Borges, akiknél a stílus maga lett játékossá. Az ünnep játék és a játék ünnep, de jegyezzük meg, hogy például a televízió mindkettőt csírájában semmisíti meg, hiszen bekeretezi a képzelőerőt, a fantáziát, a *másik* világot, brutális módon diktál annak. Modern világunkban kettéválik a pihenés *(loisir, leisure)* és a játék, az előbbi az ipari munka utáni semmittevés, passzív kikapcsolódás – vagy éppenséggel egy másik ipari tevékenység (leisure *activity*, sőt leisure *industry*). Nem véletlen tehát, hogy a játék és az ünnep társulása már a múlté, és hogy mindkettő brutális tartalommal töltődött fel. Amerikában minden ünnep törvényileg hétfőre esik, azért, hogy a dolgozók tömege hosszú hétvégén pihenje ki fáradalmait. Az ünnep ilyenformán megszűnt mint vissza-játszása fontos, emlékezetbe vésett eseményeknek, közösségi memóriáknak; ehelyett alkalmazkodik az ipari munka ritmusához. Sem ünnep, sem játék.

Miben áll az ünnep? Gazdag tartalmából enyyit: áldozathozatal a bőkezű isteneknek (vagy azok engesztelése); újrajátszása *a kezdetnek* vagy akár egy új eseménynek, melynek újraalapítási értéke van; társadalmi eszköz, amely arra hivatott, hogy ha ideiglenesen is, de megszüntesse az „égbekiáltó" különbségeket, például úr és szolga, király és nép, férfi és nő, isten és ember, racionális és bolond stb. között. Kiegyenlítődésről van szó, a világrend igazságosságáról, a fent és a lent egy szintre hozásáról. Ez az ünneplés elválaszthatatlan a játékos elemektől, akár karikatúra ez, vagy ceremónia, egy „másik rendre" való hivatkozás. Mikor Rómában az imperátornak mint győztes hadvezérnek diadalmenetet engedélyezett a szenátus (ezzel Róma törvényét, hogy katona az Urbsba nem léphet, felfüggesztve és az istenekkel való jó viszonyt kockáztatva), bohócok követték az ünnepeltet, mímelve a tetteit, gesztusait, glóriáját. Mi más ez, mint kiegyenlítés, mint ahogy a farsang is az, mikor az áhítatünnepet szabadosság váltja fel, s a magasztosból a durva tréfára térünk át. Szubtilisebb és már világi szinten lévő, hogy a középkori pápák a császári insigniákat viselték beiktatásuk alkalmával, és a császár vallási öltözékben jelent meg. Ez emlékezés volt a közös római szenátusi/császári eredetre, ugyanakkor figyelmeztető is, hogy a felsőbbség kérdése megoldhatatlan marad, hogy a „két kard" (Gelasius pápa tana) egyensúlyt jelent, vagyis még csak keres. Ismét kiegyenlítődésről van szó.

A szaturnáliák ünnepe a szociális kiegyenlítődést jelezte, és a kilengések sem akadályozták

* Az írás az *Arkhé* folyóirat (Budapest) számára készült. A harmadik számában jelent meg 1995 májusában. *(A szerk.)*

meg, hogy három nap után (maga is szimbolikus tény) a játék megszűnjék, tehát, hogy a szabályokat mindkét részről betartsák. Hasonlóképpen a bacchanáliák, melyeken férfi nem vehetett részt: egy éjjel elég volt ahhoz, hogy a nők „kiegyenlítsék" számlájukat, a hold (istennő) segítségével, a nappal (isten) szemben. Visszatérve a földi terményre mint első áldozat felajánlására, nyilvánvaló, hogy az istenekkel való elszámolásról van szó: azzal, hogy a legjobb és a legszebb termést ajánlják fel, a mennyiséget kiegyenlítik a minőséggel. Mint az azték emberáldozattal is, amikor a fogoly szívét hasítják ki, a napisten felé felmutatva. A győzelemért fizetnek. Jellemző, hogy ilyenfajta áldozat az ipari termelés esetében megszűnt, bár vele párhuzamosan folyt és folyik ma is az aratás utáni beszentelés. Az ipari tárgyak nem méltók arra, hogy Istennek hozott ajándékok legyenek: nem a földből származnak, nincs bennük élő és éltető elem, emberi kézzel alakították és az emberi kéz megsokasíthatja őket, vég nélkül. Érdekes viszont, hogy a legtöbb civilizációban az érc *bányászata* szakrális esemény: az ércet a földanyából szakítják ki, mint gyermeket az anyjából, és ráadásul az érc „hivatása", hogy belőle arany váljék, tehát növekedjék, érlelődjék.

A fentiek szerint az ünnep valamilyen kapcsolat létesítése, a kapcsolat fenntartása, megerősítése (esetleg megszüntetése), vagy egyszerűen az öröm kifejezése, hogy a kapcsolat szilárd. Mindig az alsóbb szintű ragaszkodik ahhoz, hogy a felsőbb szintűvel megmaradjon a kapcsolata, tehát az ünnep egyik eleme az aggódás, és ezt jól látjuk a ceremóniák precizitásában is: a fensőbbrendű rossz néven venné a hibát, hanyagságot. Eltörölné az áldozathozatalt, vagyis annak hatékonyságát, ha az alsóbbrendű rosszul egyenlítené ki tartozását.

Miért a ragaszkodás ahhoz, hogy az ünnep kiváljék a hétköznapok közül? Az élet általában a kockázatok színtere, a kudarc gyakoribb, mint a siker, minden óra baljós, a természeti erők ellenségek, de legalábbis ellenfelek. Ezt Eliade úgy hívja: a történelem (talán a történés szó adekvátabb) terrorja, kiszámíthatatlansága. Az ünnepnap, ezzel szemben, visszaállítja az *eredeti* állapotot, ahol minden friss, el nem koptatott volt, vagyis az Istennel való kapcsolatot még nem piszkította be semmi, például a tudás fájának gyümölcse. A jól felhasznált ünnep, a hosszan tartó liturgia, a szabályok betartása a nap tartalma alatt felfüggeszti a történések baljós láncolatát. Bizonyos fokig a történések komolysága *(gravitas)* ellen beengedjük a játékot, jobban mondva azokat a gesztusokat, mozgásokat, mimikákat, álarcokat, táncokat, zenét, színeket, szavalást, ritmust, hajlongást, amelyekből, bizonyos szekularizáció után, játék keletkezik. A nyugati ember számára, mikor először nézhetett hindú táncot vagy afrikai ceremóniát, minden mozzanat játéknak tűnt, csak később értették meg az etnológusok, hogy vallási rítusokról van szó, az istenekkel való viszonyról, a *kiegyenlítés* megtárgyalásáról. Mint ahogy az archius törzs lakója a katolikus szertartásban szintén játékot lát. Sőt, a gyermekszobába lépő felnőtt nem tudhatja, mennyi a játékban való elmerülés és mennyi a gyermekek közötti „rituális" megállapodás. A kettő valószínűleg azonos.

„Az ünnep játék és a játék ünnep, de jegyezzük meg, hogy például a televízió mindkettőt csírájában semmisíti meg, hiszen bekeretezi a képzelőerőt, a fantáziát, a másik világot, brutális módon diktál annak."

Az ünnep ezek szerint fellazulás, de szigorú szabálybetartás is, és a játék mitikus, amennyiben egy más szintre viszi át az élet-tapasztalatot. Mindkettő annak kinyilvánítása, hogy két világban élünk, melyekről nem tudható, melyik

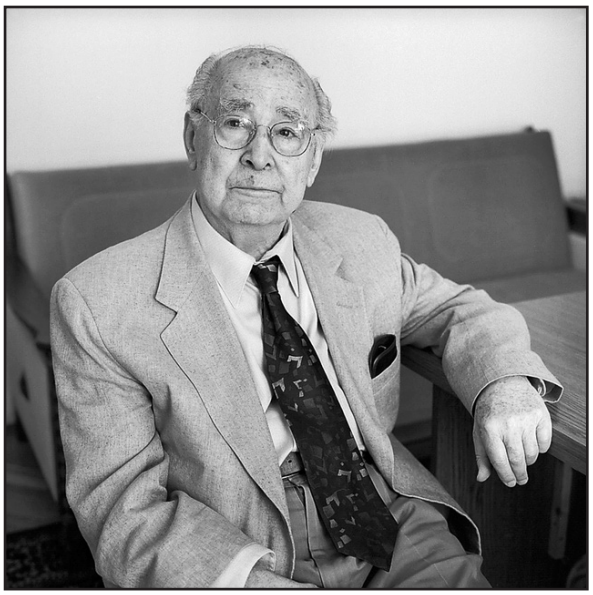
Andrea Mantegna: Julius Cæsar diadalmenete VI. – Foglyok és bohócok (1484–1492)

a „komolyabb". Állandó szükségünk van arra, hogy kiegyenlítsük a kettőt, kompenzáljuk az egyiket a másikkal, keressük a transzcendenst mialatt a prózait követjük. De pontosítsuk a dolgot. A liberális ideológia szentesíti a *szerződést*, mint a legracionálisabb kiegyenlítő módszert. Törvény előtt, tehát a ráció felügyelete alatt, két, bizonyos tekintetben egyenlő fél egyenlő értékű tárgyakat cserél ki. Itt nincs szó játékról, hiszen mindkét fél teljes kompenzációt nyer és ilyenformán ők is, mint kicserélt tárgyaik, egyenlők. Más a helyzet az ünnep során. A két fél korántsem egyenlő, sőt, azért lépnek kapcsolatba, mert egyiknek erre szüksége van: odaadja a másiknak

Andrea Mantegna: Julius Cæsar diadalmenete VII. – Zenészek (1484–1492)

egyszülött fiát (Ábrahám Izsákot), válogatott búzáját, gyümölcsét, állatát, élete kisebb-nagyobb örömeit, szabad idejét, ígéretét a jövőre. A szükség itt teljes, abszolút, nem csupán annak arányában, hogy milyen hiányról vagy hiányérzetről van szó, hanem annak arányában is, hogy milyen magasan áll az ünnepelt az ünneplő fölött. Az ünnepelt lehet Isten, társadalmi rend, imperátor, király, lehet esemény, tárgy, személy, szakralizált szimbólum, szakralizált tér, szentély, emlékmű. Az ünneplő pedig annyiban vesz részt, amennyiben lényét, létét, integritását elkötelezi az ünnepelt iránt, azzal a szándékkal, hogy az ünnep tartalmára, de azon túl is,

Molnár Tamás (1921–2010)

a következő ünnepig, magát integrálni kívánja a transzcendens szférájába. Ha az ünnep közben „profán" gondolatai vannak, *eo ipso* kizárja magát a mágikus vagy hitkörből, jelenléte zavart idéz elő, a transzcendenst, bár minimálisan is, lerombolja, érvényteleníti. A transzcendensnek ezek szerint – bár kisebb mértékben – szintén szüksége van az ünneplőre, nehogy az „ünneprontó" legyen, mint a szabályokat be nem tartó játszótárs, gyermek, sakkozó vagy kártyázó. A bűnét bánó azzal teszi jóvá figyelmetlenségét vagy éppen csalását, hogy kiegyenlíti tartozását, újra csatlakozik az ünnepséghez, most már reintegráltként. A katolikus gyónó, amennyiben bűnét bensőleg nem bánja meg, elveszti a gyónás lényegét, hatékonyságát.

Az ünnep tehát nem „külsőségekből" áll, hanem úgy válik igazán ünneppé, hogy a résztvevők mindegyike autentikus módon ünnepel, lerója tartozását, megerősíti „szerződésén" a pecsétet. De látjuk, hogy az ünnep is kockázat: a „történések terrorja" ott is ólálkodik, mindent el kell tehát követni, hogy az ünnep kiemelkedjen a hétköznapokból és hogy a bensőségesség túlszárnyaljon a prózai, a profán, a zavaró elemek felett. Ez erőfeszítéssel jár, bár a szabályok betartása már megközelítően garancia. Viszont a leegyszerűsített szabályok (reformok által, vagy bizonyos „kopás" által = deszakralizáció) beiktatnak az ünnepbe olyan elemeket, melyek által az erőfeszítés lankad és beárad a hétköznapi. Ezért van az, hogy a vallás eredeti ünnepsége az ünneplők összes érzékére hat: látványosság, szépség, erős illatok, magasztos nyelvezet, zenei stílus, egyszóval olyan környezet megteremtése, amely a hétköznap állandóan leskelődő kísértését kizárja, semlegesíti. Ilyen irányú felejthetetlen franciaországi tapasztalatom válik ki emlékeim közül, mikor Nizzában (1987-ben) majdnem egymás után láttam egy Versaillesról szóló filmet: építészet, parkok, szimbólumok, keresztény és pogány motívumok, mind harmonizálva a kastély motívumait – és részt vettem egy zsinatelőtti liturgiával mondott misén (Mgr. Lefebvre celebrálta), ahol a ma már elvetett latin és a zene, és a miniszánsok által balettprecizitással „eljátszott" mise körülbelül ugyanazt a bensőséget és misztériumot váltotta ki. A kőbe öntött ünnep (a versailles-i kastély) és a zenében, gesztusokban kifejezett istentisztelet egymásba olvadt, mintha egy transzcendenciában találkoztak volna.

Mindenesetre a játék és az ünnep ez esetben ugyanannak a jelentésnek két kifejezésmódja volt. Emlékeztet ez utóbbi minket *„a király két testének"* motívumára, melyről Ernst Kantorowicz beszél ismert könyvében. A középkori angol és francia királyok katedrálisokban lévő sírja fölött két faragott szobortest helyezkedik el, egyik a király földi tetemét ábrázolja, a másik azt az idealizált királyt, akin nem vehet erőt a földi bomlás és aki tovább él utódjában, újabb megtestesülésében. *„Le roi est mort; vive le roi!"* kiáltás a temetési ceremónia után jelzi a folytonosságot, amely

olyan intenzíven szellemi, hogy anyagi szimbolizálást is megkíván. Minthogy a királynak csak egy teste volt, az is porladni kezdett, a másikat „játékosan" kellett elképzelni, mint ahogy a játszó gyermek is elképzeli az igazi lovat, amikor hintalovon ül. Megszegényedne világunk, ha az igazi ló mellett nem lenne játék ló is, és ha a gyermek nem lovagolhatná meg a rudat vagy a széket is. Felemeljük a kópiát az eredetihez, de ez a transzpozíció nem teszi a kópiát feleslegessé. Vagyis: a transzcendens egy és érzékelhetetlen, de ezáltal az ünnep nélkülözhetetlen marad, amint az érzékeinket is mozgósítja.

✣

Külön kérdés tárgyát képezi egy olyan világ, ahonnan az „események terrorja" száműzve lenne. Ilyen országot nevezünk *utópiá*nak, vagyis olyan meglévő helynek, ahol a robot mintájára gyártott emberek a gép precizitásával léteznének és a benső és külső életük programszerűen folyna, mint egy laboratórium elemei, vegyülékei. Itt csupán egyrétegű létezés lenne, és nem volna sem játék, sem ünnep, bár a program magában foglalhatná az időnkénti gyülekezést és ceremóniát, mint Zamjatyin *Mi* című szovjetszatírájában. Aldous Huxley a *Szép új világ*ban a gyülekezés tárgyát (istenét) a Nagy Fordnak nevezi, a *Great Lord* szójátékával. De ugyanakkor leszögezi, hogy az ilyen falanszterközösségben nincs szükség drámára, szépirodalomra, művészetre, hiszen – benső élet nem lévén az alfák, béták és gammák életében – kiszámíthatatlan érzelmek, életformák eleve nem létezhetnek. És főleg nincs olyan „másik világ", melyet ideálként fognak fel tisztelői, amelyhez ajándékkal, áldozattal járulnak. Az utópia önmaga az a másik világ, de mivel megvalósítottnak tekintett, nem veszi körül misztérium, aggódás, veneráció. A történelem egy másik síkon mozog, de nem halad, hiszen minden benne rögzített, szabadság nélküli. A transzcendens immanenssé vált, mindezt Eric Voegelin mondja ki a modernizmus céljaként.

Az ünnepnek és a játéknak ilyenformán követelményei vannak: az emberi kondíciókhoz szabottak, mert csak ebből a kondícióból kiindulva jelentkezik a „két világ" felfogása, megérzése, a transzcendens és immanens megkülönböztetése. A kettő között helyezkedik el az ünnep, mint összekapcsoló létezés, a kettő között fogható fel és játszható le az a játék, mely az ünnepeltet érzékelteti és önmagának isten által sugallt szabályokat ad. A szabályok változnak egyik civilizációtól a másikig, az emberek tudtára adva az őket egyesítő, mégis különválasztó, felülről jövő lét-meglátásokat, alapvető víziókat. Az ember így a két zóna közötti lakos, a történések világa és egy másik világ polgáraként. Mindent megtesz, hogy az ebből származó feszültséget feloldja, de hogy ismét létre is hozza. Ez nem fátum, hanem hivatás.

„Az ünnepnap (…) visszaállítja az eredeti állapotot, ahol minden friss, el nem koptatott volt, vagyis az Istennel való kapcsolatot még nem piszkította be semmi, például a tudás fájának gyümölcse."